

تحلیل وضعیت شاخص‌های عینی و ذهنی کیفیت زندگی در فضاهای شهری (مطالعه موردی: محلات منتخب کلان‌شهر تهران)

چکیده

کیفیت زندگی شهری، رویکردی جامع در ابعاد گوناگون کالبدی، اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی است. یکی از ضروریات برنامه‌ریزی شهری در مناطق شهری ارتقای شاخص‌های کیفیت زندگی است. کیفیت زندگی دارای ابعاد مادی و معنوی یا عینی و ذهنی شامل محیط طبیعی به‌عنوان محیط بستر، کیفیت ساخت‌وسازها، اقتصاد، تأسیسات و تجهیزات و جنبه‌های روحی و روانی است. این مقاله از نوع تحلیلی و پیمایشی است. روش‌های جمع‌آوری، تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات توسط نرم‌افزارهای SPSS، Excel و تحلیل‌های آماری t-test است؛ تعداد نمونه آماری با تعداد کل جمعیت شهر تهران براساس سرشماری ۱۳۹۵ مرکز آمار ایران ۸۶۹۳۷۰۷ نفر می‌باشد، تک‌نمونه‌ای است. استفاده از فرمول کوکران ۲۶۲ نفر از شهروندان محلات منتخب کلان‌شهر تهران و به‌صورت تصادفی ساده است. یافته‌های حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه و تحلیل واریانس داده‌ها و آزمون T نشان می‌دهد که کیفیت زندگی شهری محلات منتخب خانی‌آباد نو، رسالت، دولت‌خواه، استاد معین، مهرآباد و شهید دستغیب در هر دو بُعد ذهنی و عینی کیفیت زندگی پایین‌ترین وضعیت را دارند. محلات حصارک، اکباتان، ارم، صادقیه و پردیسان دارای وضعیت متوسط در ابعاد ذهنی و عینی کیفیت زندگی هستند. نتایج به‌دست آمده از تحقیق نشان می‌دهد محلات گیشا، ونک، جردن و قلهک از وضعیت مطلوب کیفیت زندگی در دو بُعد عینی و ذهنی برخوردارند. بیشترین رضایتمندی شهروندان از نظر عینی در بُعد کالبدی و از نظر ذهنی در بُعد اجتماعی- فرهنگی کم‌ترین میزان را داراست. در نتیجه، برنامه‌ریزی‌های همه‌جانبه اجتماعی، اقتصادی و کالبدی با مشارکت شهروندان برای ارتقای کیفیت زندگی ضروری است.

اهداف پژوهش:

۱. ارائه الگویی برای تبیین عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی شهری در مقیاس محلات منتخب شهر تهران.
۲. تدوین معیارها و شاخص‌های سنجش کیفیت زندگی شهری در مقیاس محلات منتخب شهر تهران.

سؤالات پژوهش:

۱. معیارها و شاخص‌های سنجش کیفیت زندگی شهری در مقیاس محلات کلان‌شهر تهران چیست؟
۲. چه راهکارهایی جهت ارتقای کیفیت زندگی شهری در سطح محلات کلان‌شهر تهران وجود دارد؟

کلیدواژه‌ها: شاخص‌های کیفیت زندگی، بُعد ذهنی، بُعد عینی، محلات منتخب، کلان‌شهر تهران.

مقدمه

یکی از ضروریات برنامه‌ریزی شهری در مناطق شهری، ارتقای شاخص‌های کیفیت زندگی است. کیفیت زندگی دارای ابعاد مادی و معنوی یا عینی و ذهنی شامل محیط طبیعی به‌عنوان محیط بستر، کیفیت ساخت‌وسازها، اقتصاد، تأسیسات و تجهیزات و جنبه‌های روحی و روانی است. ارتقای کیفیت زندگی در فضاهای شهری با ساماندهی این ابعاد کالبدی و شاخص‌ها موجب آسایش و آرامش جامعه می‌شود. افزایش و رشد سریع جمعیت، توأم با گسترش شهرنشینی و شهری‌شدن جهان، مشکلات فراوانی در کشورهای مختلف، به‌ویژه کشورهای جهان سوم ایجاد کرده است. شهرها با افزایش ناهنجاری اجتماعی، کمرنگ‌شدن هویت و حس تعلق اجتماعی، کمبود مسکن و گسترش آلودگی‌های شهری و اسکان غیررسمی، کاهش ایمنی و امنیت شهرها، گسترش مشکلات اکولوژی اجتماعی و محیطی و در مجموع کاهش کیفیت زندگی مواجه می‌شوند (Sarraf, ۲۰۰۳). با توجه به توسعه و گسترش شهرها در کشورهای پیشرفته و روبه‌پیشرفت، مطالعات کیفیت زندگی به ابزار مهمی برای برنامه‌ریزی و مدیریت شهرهای پایدار و قابل زیست تبدیل شده است (Hatami Nejad et al, ۲۰۱۲). کیفیت زندگی شهری، مقوله‌ای میان‌رشته‌ای، پیچیده، چندبُعدی و مرتبط با جنبه‌های ذهنی (کیفی) و عینی (کمی) است که تعاریف و مفاهیم متعددی در مورد آن ارائه شده است. کیفیت زندگی ارتباط متقابل میان جامعه، سلامت، اقتصاد و شرایط محیطی است که انسان و توسعه اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Schyns & Jeroen, ۲۰۰۴). کیفیت زندگی شهری احساس خوبی است از ترکیبی از عوامل مرتبط با حس مکان یا هویت مکان از قبیل خاطر جمع، حس تعلق، دسترسی‌ها و غیره (Profect & Power, ۱۹۹۲). در تعریفی دیگر، می‌توان کیفیت زندگی شهری را معادل احساس رضایت کلی از زندگی دانست (Foo, ۲۰۰۰).

هدف اصلی طرح‌های توسعه شهری، تأمین رفاه نسبی شهروندان و بهبود کیفیت زندگی شهری و رضایت‌مندی سکونتی در محلات و مناطق شهری است. برای این منظور مدیریت شهری همیشه بر آن بوده است تا به مدد راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌های درون‌سازمانی و بین‌سازمانی در تعامل با سایر نهادهای تأثیرگذار بر توسعه شهری به این هدف دست یابد و محیط شهری زیست‌پذیر را برای ساکنان آن برنامه‌ریزی کند. علاوه بر برنامه‌ها و طرح‌های توسعه شهری، برنامه‌های سازمان‌ها و نهادهای دولتی و خصوصی نیز که به‌نوعی با جامعه شهری و ساکنین آن در ارتباط بوده‌اند کیفیت زندگی شهروندان را تحت تأثیر قرار داده‌اند. بدین ترتیب، شناخت و سنجش کیفیت زندگی در تهران که معلول عواملی همچون اقدامات مدیریت شهری و سایر نهادهای دولتی و خصوصی است، موضوع بسیار حیاتی است و می‌تواند زمینه‌ای برای ترسیم نقشه راه مدیریت شهری و سایر نهادهای مسئول در جهت آگاهی از وضعیت موجود و اقدام برای تحقق وضعیت مطلوب باشد (آخوندی و دیگران، ۱۳۹۳).

کلان‌شهر تهران به‌عنوان پایتخت ایران ۱۵/۵ درصد از جمعیت شهری کشور را به خود اختصاص داده است و در سده اخیر تحت تأثیر تحولات شهرنشینی و شهرسازی گوناگونی قرار گرفته است که هرکدام به‌نوبه خود در مقاطع زمانی مختلف کیفیت محیط شهری را دستخوش تغییر کرده‌اند. در این پژوهش به شناسایی و تبیین عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی شهری در مقیاس محلات کلان‌شهر تهران خواهیم پرداخت. بر این اساس، اهداف مقاله را می‌توان در شناسایی، استخراج و تبیین شاخص‌ها و سنجش‌های کیفیت زندگی شهری در محلات تهران براساس شرایط خاص هرکدام از آن‌ها، اندازه‌گیری و تبیین کیفیت زندگی از منظر شهروند تهرانی به تفکیک نواحی شهرداری تهران در نظر گرفت. بررسی پیشینه پژوهش حاکی از این است که تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است.

نتیجه‌گیری

کیفیت زندگی یکی از رویکردهای پویا و چندبُعدی در برنامه‌ریزی شهری است که ضمن شناخت و تفسیر وضعیت موجود ابعاد ماهیتی شهر از جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در ابعاد عینی و ذهنی، به ارائه فرایندهایی برای برنامه‌ریزی و طراحی جهت ارتقای ارزش‌های زندگی شهری اشاره دارد؛ بنابراین، در گروه تئوری‌های رویه‌ای محتوایی قرار می‌گیرد. مطالعات مبتنی بر رویکرد کیفیت زندگی باید به شناخت و تفسیر عوامل عینی و ذهنی از وضعیت موجود بپردازد و اگرچه شرایط ذهنی نقش بیشتر و متفاوتی را از نظر شرایط زمانی و مکانی در این ارتباط داشته، بر دستیابی به ارزش‌هایی عام (بی‌زمان و بی‌مکان) همچون امنیت، رفاه و سلامتی تأکید دارد. از تجزیه و تحلیل‌های انجام‌شده بر روی شاخص‌های مورد مطالعه به این نتیجه رسیدیم که بالاترین رضایت شهروندان از کیفیت فضاها و بناها (تراکم بناها، زیبایی‌شناسی بناها، اندازهی بناها)، خدمات تجاری (مراکز خرید، مغازه‌ها)، امنیت و روابط اجتماعی (امنیت محله، سرزندگی محله و ارتباط با همسایگان) و اندازه تسهیلات مسکن (اندازه اتاق‌ها، تسهیلات واحد مسکونی و روابط همسایگان) است و پایین‌ترین رضایت آن‌ها از سازمان دسترسی و حمل‌ونقل (مسیرهای حمل‌ونقل اصلی، دسترسی به محل کار، دسترسی به خدمات اساسی، دسترسی به پارکینگ)، خدمات تفریحی (خدمات اوقات فراغت، خدمات و امکانات ورزشی)، روند زندگی (آرامش در برابر آزدگی خاطر) و هزینه واحد مسکونی (اجاره‌بها، هزینه آب و برق و ... و نگهداری و تعمیر) است؛ بنابراین بیشترین رضایتمندی شهروندان از بعد اجتماعی - فرهنگی و کم‌ترین بعد آن کالبدی به ترتیب در مناطق ۲ و ۳ و ۵ است.

مشکل اصلی محلات منتخب براساس یافته‌های پژوهش در تهران به‌خصوص محلات خانی‌آباد نو و رسالت در منطقه ۱۹ بی‌توجهی به ابعاد اجتماعی برنامه‌ریزی است، این محلات از نظر شاخص‌های عینی در وضعیت مطلوبی قرار دارند، اما چون در برنامه‌ریزی به بُعد روحی و روانی افراد کم‌تر توجه شده است در یک مدار بسته در نهایت کیفیت محیط شهری را در سطح منطقه و شهر را پایین می‌آورند. در مجموع با توجه به نرخ رشد مثبت می‌توان گفت محله صادقیه و دستغیب تهران بخشی از فضای شهری جویای افراد مهاجر شده است. در بررسی کیفیت کالبدی این محلات توجه به جنبه عینی داشته و به ابعاد ذهنی آن کم‌تر توجه شده است.

در ارزیابی و محاسبه بُعد عینی، شاخص‌هایی از قبیل دسترسی و رضایتمندی از فضای سبز، آموزشی، فرهنگی، وضعیت مسکن، سلامتی و ورزش، بهداشت و درمان، حمل‌ونقل، وضعیت کلی محله سکونت، وضعیت معابر و غیره مورد بررسی قرار گرفته‌اند. براساس نتایج به‌عمل‌آمده بیشترین میزان رضایتمندی در بین محلات به ترتیب محلات ونک، جردن، گیشا پردیسان می‌باشد. همچنین کم‌ترین میزان رضایتمندی در بین محلات به ترتیب دولت‌خواه، حصارک، رسالت، خانی‌آباد نو می‌باشد. در جهت بهبود کیفیت شهری در ابعاد مختلف می‌توان پیشنهادات زیر را ارائه نمود:

ایجاد دسترسی‌ها مناسب، افزایش وسائل حمل‌ونقل عمومی، توسعه کمی و کیفی فضای سبز و پارک، افزایش سینماها و فرهنگسراها، افزایش فضاهای ورزشی و یا تأسیس سالن‌های ورزشی، تجهیز فضاهای عمومی و سبز محلات منتخب به انواع تجهیزات ورزشی و تفریحی، تغییر کاربری عناصر ناهمخوان منطقه به فعالیت‌های گذران اوقات فراغت، ارتقاء کیفیت سکونتی محلات و تقویت هویت مسکونی، ایجاد کتابخانه در سطح محلات منتخب، انتقال تردهای غیرمحلله‌ای به شبکه‌های اصلی به‌منظور کاهش آلودگی‌ها، نظارت هرچه بیشتر بر ساختمان‌های در حال احداث طبق اصول و معیارهای معماری و شهرسازی.

فهرست منابع و مآخذ:

- آسایش، حسین. (۱۳۸۰). «سنجش کیفیت زندگی در یکصد شهر جهان». فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۸۷، ۹۴-۱۰۵.
- برزگر مرودستی، فرزانه. (۱۳۸۶). «سنجش میزان احساس خوشبختی شهروندان تهران و عوامل مؤثر بر آن». پایان‌نامه ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه الزهراء.
- جاجرمی، کاظم؛ کلکته، ابراهیم. (۱۳۸۵). «سنجش وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی در شهر از نظر شهروندان (مطالعه موردی گنبدکاووس)». مجله جغرافیا و توسعه، شماره پیاپی ۸، ۵-۱۸.
- رضوانی، محمدرضا؛ شکیبا، علیرضا و منصوریان، حسین. (۱۳۸۷). «ارزیابی کیفیت زندگی در نواحی روستایی». فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۳۰ و ۳۱، ۳۵-۵۹.
- صادق‌پور، حمید؛ معارف، رضا و اشرافیان، هما. (۱۳۸۰). «بررسی و مقایسه دانش، نگرش و عملکردی زنان ۱۵-۴۹ ساله محدوده شهر سالم با منطقه دولت‌آباد در خصوص برنامه‌های بهداشتی شهرستان ری سال ۱۳۷۹». مجله دانشکده پزشکی، شماره ۵، ۴۶-۴۰.
- علی‌اکبری، اسماعیل. امینی، مهدی. (۱۳۹۰). «کیفیت زندگی شهری در ایران (۱۳۸۵-۱۳۶۵)». فصلنامه علمی پژوهش رفاه اجتماعی، شماره ۳۶، ۱۴۸-۱۲۱.
- غفاری، غلامرضا؛ امیدی، رضا. (۱۳۸۸). کیفیت زندگی شاخص توسعه اجتماعی. تهران: نشر شیرازه.
- قالیباف، محمدباقر؛ روستایی، مجتبی؛ رمضان‌زاده لسبویی، مهدی و طاهری، محمدرضا. (۱۳۹۰). «ارزیابی کیفیت زندگی شهری (مطالعه موردی: محله یافت‌آباد تهران)، فصلنامه جغرافیا، شماره ۳۱، ۵۴-۳۳.
- لطفی، صدیقه. (۱۳۸۸). «مفهوم، کیفیت زندگی شهری؛ تعاریف، ابعاد و سنجش آن در برنامه‌ریزی شهری». فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیای انسانی، شماره ۴، ۸۰-۶۵.
- ماجدی، سید مسعود؛ لهسایی‌زاده، عبدالعلی. (۱۳۸۵). «بررسی رابطه بین متغیرهای زمینه‌ای، سرمایه اجتماعی و رضایت از کیفیت زندگی، مطالعه موردی در روستاهای استان فارس». فصلنامه روستا و توسعه، دوره ۹، شماره ۴، ۹۱-۱۳۵.
- محسنی، رضا علی. (۱۳۸۸). «اولویت‌بندی آسیب‌ها و مسائل شهری در ایران؛ مطالعه موردی شهر گرگان». پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، شماره ۳، ۴۳-۲۳.
- مرصوصی، نفیسه. (۱۳۸۳). «توسعه‌یافتگی و عدالت اجتماعی شهر تهران». فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، شماره ۱۴، ۱۹-۳۲.
- نیازی، محسن؛ دلال خراسانی، محمد. (۱۳۹۱). «بررسی عوامل اجتماعی فرهنگی مؤثر بر کیفیت زندگی شهروندان». فصلنامه ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، شماره ۲۷، ۲۲۹-۱۹۸.

هزارجریبی، جعفر. (۱۳۹۰). «بررسی احساس عدالت اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی شهر تهران)». جامعه‌شناسی کاربردی، شماره پیاپی ۴۳، شماره ۳، ۶۱-۴۱.

Chan, Y. K., and P. L. Lee. (۲۰۰۶). "Network Size, Social Support and Happiness in Later Life", *Journal of Happiness Studies*, ۷: ۸۷-۱۱۲.

Cowan, R. (۲۰۰۵). *The dictionary of urbanism*, Illustrated by Lucinda Rogers, Preface by Sir peter Hall, Streetwise Press

Diener, E.D. and Suh. (۱۹۹۷). *Measuring quality of life*, social Indicators Research, no.

Diener. E. and E. M. Suh. (۱۹۹۷). "Measuring Quality of Economic Life", *Social Indicators Research*, ۴۰: ۱۸۹-۲۱۶.

Foo Tuan Seik. (۲۰۰۰). *Subjective assessment of urban quality of life in Singapore*, Habitat International, ۲۴, pp ۳۱-۴۹

Foo Tuan Seik. (۲۰۰۰). *Subjective assessment of urban quality of life in Singapore*, Habitat International, ۲۴, pp ۳۱-۴۹

Fortier, M. S., & Vallerand, R. J., & Guay, F. (۱۹۹۵). *Academic motivation and school performance: Toward a structural model*. *Journal of Contemporary Educational Psychology*, ۲۰, ۲۵۷-۲۷۴.

Gossling, T & Rutten, R. (۲۰۰۷). "Innovation in regions", *European planning studies*, Vol. ۱۵, No. ۲, February.

Gough, I. (۱۹۹۸). *What are human needs?*, Franklin, J, social policy and social justice, Cambridge, policy.

Lee, Y. J. (۲۰۰۸). *Subjective quality of life measurement in Taipei*, *Building and environment*, ۴۳(۷).

Massam, B. H. (۲۰۰۲). *Quality of life: Public planning and private living*. *Progress in planning*, ۵۸: ۱۴۱-۲۲۷

Rapley, M., & Hopgood, L. (۲۰۰۳). *Quality of life in community-based service in rural Australia*. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, ۲۲(۲), ۱۲۵-۱۴۱.

Rapley, M., & Hopgood, L. (۲۰۰۳). *Quality of life in community-based service in rural Australia*. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, ۲۲(۲), ۱۲۵-۱۴۱.

Rinner, C. (۲۰۰۷). *A Geographic Visualization Approach to Multi-criteria Evaluation of Urban Quality of Life*, *International Journal Geographic Information Systems*, ۲۱(۸), ۹۰۷-۹۱۹.

Robinson, K. (۲۰۱۲). *Needs and quality of life*, *Journal of happiness*

Ryan, R. & E. L. Deci. (۲۰۰۰). *Self-determination Theory and Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-being*. *American Psychologist*. Vol. ۵۵(۱), ۶۸-۷۸.

Schyns, P. & Jeroen B. (۲۰۰۴). *Measuring Quality Of Life in Amsterdam from the viewpoint of participation*, *The Amsterdam bureau for Research a statistics/ Social and Cultural Planning Office*

Schyns, P. (1998). "Cross National Differences in Happiness", *Social Indicators Research*, 43(4), 23-26.

Sirgy, M. Joseph, R., & Swain, D. (2006). *Community quality of life indicators*, Publication Springer

Ulengin, B., Fusun, U., & Umit, G. (2001). A multi-dimensional approach to urban quality of life: The case of Istanbul, *European Journal of Operational Research* 130, 361-374

Wu, C. H., & Yao, G. (2006). Do we need to weight satisfaction scores with importance ratings in measuring quality of life? *Social Indicators Research*, 78(2), 205-226.